

HARRY KUNNEMAN – RADICAAL HUMANISME

Ecologische noodtoestand en klimaatwaanzen

Kunneman verzorgt de aftrap door te stellen dat 'ecologisch appèl' een te zwakke formulering is. Hij spreekt van een ecologische noodtoestand. Volgens hem vloeit die noodtoestand voort uit de massale destructie en het uitsterven van vele levensvormen. Daarmee verdwijnt ook hun bijdrage aan de ecologische netwerken waar het leven op deze aarde van afhangt (bijen en andere insecten vormen daar een voorbeeld van). Het gaat om bijdragen die voorgoed verloren gaan. Wij zijn in een ontwikkelingskoers bevangen die deze destructie als een onvermijdelijke consequentie met zich meebrengt. Kunneman verwijst naar Wouter Kusters, die spreekt over 'klimaatwaanzen'. De eerste gedaante van die waanzen is de massieve ontkenning of bagatellisering van het klimaatprobleem, en de tweede gedaante is de machteloze razernij en wanhoop die opgeroepen worden door het idee dat het wellicht al te laat is. Volgens Kunneman is het daarom van belang om andere ontwikkelingspaden te ontsluiten, te beginnen dicht bij huis: in ons eigen leven, denken, werken en politiek handelen.

Kritiek op het kritisch humanisme

Kunneman schetst hoe hij is gekomen bij het standpunt dat hij nu inneemt. Hij begon te twifelen aan diepe overtuigingen die hij als vanzelfsprekend accepteerde. De overtuigingen van het kritisch humanisme, vertegenwoordigd door filosofen zoals Ricoeur, Habermas en Rawls. Het kritisch humanisme dat, zoals Ricoeur het formuleerde, gericht is op "een goed leven met en voor anderen in rechtvaardige instituties". Op een gegeven moment drong het tot hem door dat daar iets wezenlijks niet klopt. Andere levensvormen worden als vanzelfsprekend uitgesloten uit het samenleven. Het kritisch humanisme is volkomen antropocentrisch. En dat niet alleen, het is ook verbonden met een *verticale* verhouding tussen mensen en andere levensvormen. Wij beschikken over taal, wij beschikken over cultuur, over ratio en moreel bewustzijn, en noem alle superlatieven maar op. Het gaat allemaal om menselijke vermogens en de vervolmaking (of Bildung) ervan. In vergelijking daarmee vallen de vermogens van andere levensvormen in het niet. Zij worden slechts door instincten gedreven of vallen samen met hun genetisch vastliggende 'programma's.' Binnen de traditie van het kritisch humanisme wordt grosso modo het leven en welvaren van andere levensvormen alleen als voetnoot genoemd. En die voetnoot, die is nu als het ware in ons gezicht ontploft.

Radicalisering van het humanisme

De weg die Kunneman wil gaan is die van een 'radicalisering van het humanisme'. Hij zegt dat hij lang gearzeld heeft over de term 'radicalisering', want er is al zo veel escalerende radicaliteit en verharding. Hij kiest desondanks toch voor 'radicalisering' omdat de kerninzet van het humanisme in zijn ogen deugt, namelijk de gelijkwaardigheid van alle mensen. Wat nu, als we die kerninzet radicaliseren door haar uit te breiden naar andere levensvormen? Hoe kunnen we gelijkwaardige verhoudingen vorm geven tussen onszelf en andere levensvormen? Hoe kunnen we onszelf weghalen uit de verheven positie, en onze aandacht richten op wat we met alle bioten op aarde delen? Daarmee sluit Kunneman aan bij de brede waaier aan hedendaagse zoektochten van mensen die de 'por in hun ribben' voelen en daarmee ernst maken. Voor een aantal staat daarbij het begrip 'antropoceen' centraal. Kunneman denkt echter dat dit begrip niet de meest geschikte ingang biedt. Het stelt nog steeds de antropos - de mens (al is het nu met zijn destructieve invloed) - centraal. De radicalisering van het humanisme die Kunneman beproeft voert weg van de mens, naar wat wij delen met andere levensvormen. Om dat te snappen moeten we eerst en vooral naar *hen* kijken en niet naar onszelf. Door zo te kijken hoopt hij een ander begrip van humaniteit te kunnen ontwikkelen.

Correctie op het 'hoera-humanisme'

Bioloog Frans de Waal is al veertig jaar bezig met het horizontaliseren van ons mensbeeld. Eén van zijn lessen is een belangrijke correctie op het 'hoera-humanisme', dat enkel het mooie van de mens centraal stelt: zorg, dialoog, solidariteit, cultuurscheppende kracht, enzovoort. Volgens De Waal is dat een eenzijdig beeld. Alle agressie, machtswellust, onverschilligheid voor anderen, enzovoort is daaruit weggedacht, of wordt gezien als iets 'dierlijks' dat we moeten overstijgen. De Waal laat zien dat mensen twee verschillende, evolutionair geërfde, registers meedragen, die niet goed op elkaar afgestemd zijn. Het ene is het 'Chimpansee-register' dat in het teken staat van het 'dikke ik', van accumulatie van macht en invloed; het andere is het 'Bonobo-register' waarin zorgzaamheid, erotiek, en verbinding op de voorgrond staan. Die twee registers zijn niet goed verbonden, ze zijn als het ware koud op elkaar gelast, en we hebben grote moeite om ze goed te laten communiceren. We zien dan ook in levensbeschouwelijke mensbeelden, dat ofwel de ene ofwel de andere kant centraal gesteld wordt.

Een tweede bevinding betreft De Waal's these dat morele vermogens niet pas met de mens ontstaan zijn. Als we naar walvissen, olifanten, dolfijnen en primaten kijken dan treffen we daar zorgzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit, liefde, en trouw aan. Allemaal vermogens die wij in het hoera-humanisme voor mensen reserveren. Die vermogens zijn al lang voordat wij bestonden uitgevonden. Wij hebben die geërfd en bouwen daarop voort.

Volgens Kunneman zijn dit belangrijke bevindingen, maar is De Waal misschien nog niet radicaal genoeg. In ieder geval niet voor Kunnemans zoektocht. Zijn werk is vooral gericht op de (hogere) zoogdieren, terwijl het overgrote deel van de levensvormen eencellig is. Deze zoogdieren, en mensen, vinden we slechts in een kleine uithoek van het evolutionaire geheel, en bovendien in slechts een fractie van de tijd van het bestaan van dit geheel. Er zit volgens Kunneman nog een rest van antropocentrisme in het kijken naar slechts dat kleine deel van de evolutionaire ontwikkeling waar wij mensen toe behoren.

Relationele biologie

Daarom knoopt Kunneman aan bij Lyn Margulis en andere relationele biologen om zich te wenden naar de levensvorm die vanuit menselijk perspectief als de meest onaanzienlijke geldt, de eencelligen, de bacteriën, de microben. We kunnen daarvan veel leren over wat alle levensvormen delen, en daarmee de weg naar horizontalisering inslaan. Volgens het dominante beeld gelden microben als gevaarlijk of smerig, als uiterst domme creaturen, als primitieve, minst ontwikkelde, laagste levensvormen. Wat we dan vooral ook doen is ze bestrijden met 'anti-biotica'. Kunneman vindt dat een zeer bijziende blik, mede gevoed door een reductionistische moderne biologie. De laatste dertig jaar is er echter sprake van een omslag in het denken over eencellige levensvormen, en zijn er alternatieve perspectieven naar voren gekomen, waaronder de socio-microbiologie, die zich richt op sociale relaties tussen micro-organismen.

Microben doen voor wat het is om duurzaam te leven

Kunneman wil vervolgens een alternatief beeld schetsen van de levenswijze van micro-organismen, als voorbeeld voor mensen. Wat kunnen we over humaniteit en humanisering leren van micro-organismen? Dit lijkt hem belangrijk omdat bij instorting van de ecologische samenwerkingsverbanden, en van de werkvermogens van deze organismen, de gevolgen op langere termijn destructiever zijn dan de klimaatcrisis. Kunneman schetst het alternatieve beeld aan de hand van vier punten.

In de *eerste* plaats zijn microben de oudste levensvormen, die bovendien nog steeds uiterst succesvol zijn. Ze bestaan 3,8 miljard jaar en leven uiterst duurzaam, terwijl onze soort pas 200 tot 300 duizend jaar bestaat en er een flinke zooi van maakt. In de *tweede* plaats hebben zij zich over de hele

aarde verspreid, in een enorme diversiteit aan soorten, en aangepast aan een eveneens enorme diversiteit aan omgevingen. In de *derde* plaats hebben zij een zeer uitgebreide en geavanceerde biochemische technologie ontwikkeld. Een technologie waar wij mensen in veel opzichten nog niet aan kunnen tippen. Veel geneesmiddelen hebben wij bijvoorbeeld aan hen ontleend. Het *vierde* en laatste punt, en dat is voor Kunneman het belangrijkste, is dat bacteriën overwegend een uiterst sociale en coöperatieve levensvorm zijn. Misschien zelfs de meest coöperatieve levensvorm die op aarde bestaat. Het feit dat zij het al zo lang uithouden en zo wijd verbreid zijn, hangt nauw samen met hun coöperatieve vermogens. Ze zijn coöperatief in twee registers.

In de eerste plaats in het register van onderlinge samenwerking. Zij kunnen bijvoorbeeld onderling genetische receptuur uitwisselen. Zij dragen allemaal een stukje van het DNA van hun soort mee en als zij in het nauw komen dan steken zij een buisje uit en verbinden zij zich met een andere soortgenoot om DNA uit te wisselen. Met behulp van de nieuwe receptuur proberen zij de bedreigende situatie het hoofd te bieden. Zo ontstaan 'resistente' soorten. Lang voordat wij de cloud bedacht hebben, hebben zij al een 'genetische cloud' uitgevonden.

Daarnaast steken veel bacteriële soorten veel energie in het bouwen van gemeenschappelijke structuren, zoals 'biofilms', die houvast en bescherming bieden. Omdat dit veel energie kost maken zij gebruik van 'quorum-sensing'. Met behulp van chemische signalen gaan zij na of er genoeg gezellen voorhanden zijn. En zo ja, dan bouwen zij die structuur.

In het tweede register van coöperatie werken zij samen met ongelooflijk veel andere levensvormen. Vormen van symbiose zijn ontwikkeld met planten, bomen, en dieren, en ook in hoge mate met mensen. Volgens hedendaagse schattingen bestaan wij qua aantal cellen voor 60 tot 80 procent uit inwonende eencelligen. Wij mensen zijn dus in feite een groot gezelschap van levensvormen, één groot coöperatief samenlevingsverband. Wij hebben allemaal inwonende medewerkers, die mee-eten van onze maaltijden, maar die in ruil daarvoor keihard meewerken om ons lijf in goede conditie te houden. Dat is een veelzeggend beeld, als wij nadenken over duurzaamheid.

Richtingwijzer voor duurzame pedagogiek

Wat we van bacteriën kunnen leren is gezelschapsvorming. Ze vergezellen elkaar en heel veel andere levensvormen, waarbij het werk dat voor elkaar gedaan wordt de relationele binding draagt. Dat zou uitgewerkt kunnen worden tot een belangrijke richtingwijzer voor duurzame pedagogiek. Niet zozeer individuele ontwikkeling als wel het vermogen om goed gezelschap te zijn, is in het licht van de ecologische noodtoestand dé grote pedagogische uitdaging voor de komende decennia.